

УДК 372. 894

АКТУАЛІЗУВАННЯ СИСТЕМИ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ УЧНІВ У НАВЧАННІ – УМОВА РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ В ОСВІТЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

О.Ф. Турянська, О.М. Матвієнко

У статті, на підставі аналізу наукової літератури, розкривається сутність та структура категорії „емоційно-ціннісні ставлення особистості”. Надається визначення цієї категорії, її структури. Висвітлюються різноманітні підходи до виявлення видів особистісних емоційно-ціннісних ставлень, що розвиваються засобами навчання. Висловлюється власна позиція авторів щодо актуалізації та розвитку єдиної системи емоційно-ціннісних ставлень особистості в навчанні як шляху і умови духовного розвитку особистості.

Ключові слова: *духовний розвиток, емоційно-ціннісне ставлення, засоби навчання.*

Сучасна шкільна освіта може бути ефективною лише за умови розв’язання такої проблеми: яким чином процес пізнання стосується особистості, за яких умов він позитивно впливатиме на процеси її розвитку й становлення. Довідкова література так трактує значення слова *умова*: 1) необхідна обставина, від якої залежить здійснення чого-небудь; 2) особливості реальної дійсності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь [1]. У загальному визначенні поняття „педагогічні умови” – це умови, у яких ефективно відбувається процес навчання [2; 3, с. 9].

Трансформуючи значення слова „умова” на педагогічну діяльність учнів і вчителів, ми матимемо справу з дидактичними умовами організації такого навчання на уроках, яке спрямовано на розвиток духовності особистості. Під дидактичними умовами розуміємо як атмосферу, у якій відбувається навчання, так і чинники, що на неї впливають (Л. Сподін)[4]. А тому до цієї категорії відносимо все, що здійснюється під керівництвом вчителя й впливає на формування особистості учнів у бажаному напрямі. Отже, дидактичні умови завжди можуть бути по відношенню до процесу навчання зовнішніми або внутрішніми обставинами: до *зовнішніх* належать, наприклад, особливості організації навчально-виховного процесу; зміст навчального матеріалу; побудова міжособистісної взаємодії учасників навчання тощо; до *внутрішніх* відносимо рівень мотивації вчителя й учнів; їхню потребу в

самовдосконаленні; їхні нахили, уподобання, зацікавленість в особистісному становленні тощо [5]. Спробуємо визначити дидактичні умови, реалізація яких може позитивно вплинути на досліджуваний нами феномен – духовний розвиток особистості у процесі навчання. Спираючись на дані психолого-педагогічної науки, особистісно орієнтоване навчання в школі, спрямоване на духовний розвиток особистості – це складна сукупність факторів (компонентів) навчального процесу і тих особистісних духовно-психологічних утворень, що виникають у структурі особистості під впливом цих факторів. Серед них і певна система емоційно-ціннісних ставлень та відповідних особистісних позицій кожного учня.

Видатний психолог С. Рубінштейн писав: „...людина є особистістю з огляду на те, що вона свідомо обирає власне ставлення до оточення. Тому для людини як особистості таке фундаментальне значення має свідомість, не лише як знання, але і як ставлення. Без свідомості, без здатності посісти певну позицію немає особистості” [6, с. 38; 7]. За твердженням іншого психолога Б. Додонова, кожній людині притаманна потреба в емоційній насиченості, яка з часом трансформується в потребу в певному ставленні людини до дійсності [8, с. 123].

У філософському розумінні в понятті „ставлення” відбито той зв’язок, що виникає між предметом та суб’єктом у процесі діяльності й характеризує значення першого для другого [9, с. 41 – 42]. Якщо предмет ставлення задовольняє потребам суб’єкта, то ставлення до нього набуває ціннісного характеру. Отже, на думку багатьох філософів і психологів, основою ціннісного ставлення є емоційне переживання суб’єктом цінності предмета [9]. Так, польський філософ К. Войтила писав: „Благо усвідомлюється, а цінність переживається” [10, с. 16 – 21], тобто саме *емоційне переживання* є механізмом визначення *суб’єктивного значення* предмета. Таким чином, *основу* психологічного механізму набування досвіду емоційно-ціннісних ставлень становить саме емоційне переживання, тобто з усіх зазначених найважливішим є емоційний компонент [14 – 20]. А механізмом визначення *об’єктивного значення* предмета, його об’єктивних якостей, на думку багатьох філософів (С. Анісімов, Л. Архангельський, М. Бахтін, К. Войтила, М. Мамардашвілі), є акт *усвідомлення* цього значення на раціональному рівні. Спираючись на погляди М. Мамардашвілі про активність свідомості, на ідею М. Бахтіна про те, що думка є вчинок, під *усвідомленням* розуміємо „вчинок думки”. Вчинок, у свою чергу, завжди має момент прийняття рішення, момент вибору, тобто мотиваційний або вольовий момент [12, с. 73].

Якщо дитина не лише переживає (на основі власної системи цінностей) ціннісне ставлення до будь-якого явища дійсності, а при цьому й усвідомлює, розуміє значущість об'єктивних якостей цієї реальності, то вона *готова* до усвідомленого вибору особистісної оцінки цих явищ або до самореалізації в тому виді діяльності, до якої виникло ціннісне ставлення. Саме емоційне переживання цінності, що є усвідомленим особистістю, становить основу вибору, зумовлює вибір вчинку, думки, переживання тощо.

Як було зазначено, *структуру* емоційно-ціннісного ставлення особистості (до дійсності, діяльності, інших людей, до себе) психологи визначають у складі наступних взаємопов'язаних компонентів: раціонального, емоційного, мотиваційного (В. Вілюнас, Б. Додонов, Є. Ільїн, С. Рубінштейн та ін.), при цьому визначаючи їх так: *раціональний* – той, що забезпечує усвідомленість вибору й проявляється в усвідомленні об'єктивного блага як такого, і для себе – як цінності; *емоційний* – той, що проявляється в емоційному переживанні об'єктивного блага як власної цінності; *мотиваційний* – той, що спонукає учнів до вибору й проявляється в стані особистісної готовності до відповідної дії. Ці структурні елементи емоційно-ціннісного ставлення особистості (до дійсності, діяльності, інших людей, до себе) пов'язані між собою й впливають один на одного. У процесі визначення особистісного емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, до фактів, що вивчаються, в учнів актуалізуються емоційна, розумова та дієва сторони особистості.

Навчальну діяльність при цьому визначають як засіб духовного й психологічного становлення особистості, як механізм, завдяки якому вдосконалюються, висвітлюються, виявляються грані особистості: її мотиви, цілі, потреби. Отже, *способом самореалізації* особистості в навчанні є цілеспрямована організація вчителем *різних видів навчальної діяльності* учнів (пізнавальної, практичної, ціннісно-сислової або оцінної, комунікативної) [12, с. 245 – 333]. Саме успіх у різних видах діяльності, переживання задоволення від кожного з них – формує позитивний особистісний досвід учня й забезпечує його особистісне зростання. Отже, комплексна актуалізація, формування й розвиток системи емоційно-ціннісних ставлень учнів на уроках засобами організації різних видів навчальної діяльності є головною дидактичною *умовою* духовного розвитку особистості в навчанні [12, с. 382 – 393]. Які ж види особистісних емоційно-ціннісних ставлень виділяє наука? На думку психологів Л. Фрідмана та К. Волкова, життя актуалізує в людини пізнавальне, практичне та оцінне ставлення [20, с. 11].

Соціолог П. Сорокін визначає теоретичні (усвідомлені) й суто емоційні ставлення. На його думку, теоретичне ставлення людини до дійсності може бути висловлено у вигляді судження, тобто стосується істини, логічного буття. А емоційне ставлення – це таке, що існує у вигляді особистісних переживань, почуттів, але не стосується логічної діяльності.

Філософія поділяє особистісні емоційно-ціннісні ставлення людини за змістом (характером). Так, якщо йти за думкою філософа Є. Нікітіна, то гармонійний розвиток особистості потребує постійної актуалізації комплексу з пізнавальних, моральних та естетичних ставлень людини до дійсності [21, с. 3 – 12]. Так, філософ зазначає, що залежно від того, чиїми очима ми в цей момент дивимося на будь-який об'єкт – „Всесвіту”, „Суспільства”, власного „Я” – виникає пізнавальне, етичне, естетичне ставлення до цього об'єкта, конкретний вид духовної діяльності. Отже, саме позиція людини стосовно явищ дійсності є вирішальною для актуалізації того чи того (пізнавального, етичного, естетичного) виду емоційно-ціннісного ставлення. У свою чергу, характер особистісного ставлення (пізнавальне, етичне, естетичне) забезпечує позитивне емоційне підґрунтя відповідного виду діяльності – пізнавальної, етичної, естетичної – та відкриває відповідні до зайнятої позиції *смисли* дійсності [22, с. 3 – 12].

Філософ стверджує, що саме тоді, коли людство й кожна окрема людина навчаться відчувати світ у єдності цих духовних „транс-історичних начал”, аналізувати його в комплексі пізнавальних, етичних (моральних), естетичних позицій, саме це й надасть можливість визначати в історичній чи сучасній дійсності „істину”, „добро”, „красу”. За таких умов неможливим стане трагічне поєднання істини з аморальністю, знань з жорстокістю та ін. *Шлях до відродження духовності*, на думку автора, лежить саме через поєднання цих трьох вічних начал духовного світу людини: пізнавального, етичного, естетичного [21, с. 3 – 12]. Отже, наша позиція полягає у тому, що емоційно-ціннісні ставлення особистості, які мають бути актуалізовані в навчанні, представляють собою наступну єдину систему. А саме: прагнення знань (*пізнавальне* ставлення: „Хочу знати!”), прагнення любові, добра (*моральне* ставлення: „Прагну до добра!”), прагнення краси (*естетичне* ставлення: „Прагну до краси!”), прагнення успіху в діяльності (*практичне* ставлення: „Прагну до успіху!”), прагнення творчості й пошуку (*творчо-пошукове* ставлення: „Прагну вирішення!”), прагнення взаємодії (*міжособистісне* ставлення: „Бажаю поваги, співпраці!”). Саме наявність комплексу цих ставлень

визначає особистість, здатну до „благого” (за Б. Раселом), тобто суто людського життя.

Таким чином, особистісної спрямованості навчальний процес набуває саме за *умови*, якщо він сприяє формуванню й розвитку різних особистісних емоційно-ціннісних ставлень (пізнавальне, практичне, творчо-пошукове, моральне, естетичне, міжособистісне), як єдиної системи.

Ураховуючи зазначене, доходимо висновку, що ставлення, позиція й діяльність пов'язані між собою. Як показали дослідження, зв'язок цей має складний діалектичний характер: діяльність так само актуалізує адекватне ставлення людини до дійсності, як і позиція (Б. Братусь, Є. Нікітін). Певні види навчальної діяльності учнів (пізнавальна, творчо-пошукова, практична, ціннісно-сміслова, інтерактивна), які педагог організовує на уроках, є *засобом формування й розвитку* відповідних до них видів особистісних емоційно-ціннісних *ставлень* учнів [13, с.382 – 392]. Через цілеспрямований розвиток особистісних ставлень учитель впливає на формування (розвиток) певної позиції: „Погляд з позиції „Всесвіту”, „Погляд з позиції „Суспільство”, „Погляд з позицій „Людина, Особистість”. І, навпаки, конструювання рольових ситуацій у навчанні, які б зумовлювали сприйняття особистістю тієї чи тієї позиції (і відповідно – того чи іншого ставлення), забезпечує *мотивування* того чи іншого *виду* навчальної діяльності (пізнавально-репродуктивної, практично-репродуктивної, творчо-пошукової, ціннісно-сміислової, комунікативної [12, с. 245 – 333]).

Отже, *головна умова духовного розвитку особистості* (за Є. Нікітіним) – це *єдність* її духовних начал (пізнавальне, етичне, естетичне). Ця єдність набувається у процесі навчання за умов *комплексної актуалізації* (переживання та усвідомлення) емоційно-ціннісних ставлень учнів до дійсності, до життя, до людей, до себе, до діяльності. Таке актуалізування емоційно-ціннісних переживань у навчанні забезпечує інтеріоризацію учнями духовних і культурних цінностей, та набуття і усвідомлення ними власних особистісних позицій („поглядів”), які проявляються і в навчанні, і в житті. На цій єдності наголошував Б. Расел, який зазначав, що ані любов без знань, ані знання без любові не можуть привести до благого життя. При цьому він писав, що витоком свободи душі є її єдність зі світом. Єдність у думках – це знання, єдність у почуттях – це любов, єдність у діях – це служіння. Разом з тим існує три види відокремлення: помилка, ненависть, ворожнеча .

Як бачимо, представники філософської думки стверджують, що саме *системна єдність* певних емоційно-ціннісних ставлень людини до дійсності забезпечує цілісність її особистості, моральне здоров'я й психологічне благополуччя людини. Тому як *умову* духовного становлення особистості засобами шкільної освіти можна розглядати саме цілеспрямоване, системне, комплексне актуалізування, формування й розвиток *єдиної системи емоційно-ціннісних ставлень особистості* в навчанні.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1426 с.
2. Гузеев В. В. Образовательная технология: от приема до философии / В. В. Гузеев. – М. : Сентябрь, 1996. – 111 с. – (Б-ка журн. “Директор школы”, спец. вып 4).
3. Гузеев В. В. Методы и организационные формы обучения / В. В. Гузеев. – М. : Нар. образование, 2001. – 128 с. – (Системные основания образоват. технологии).
4. Сподін Л. А. Педагогічні умови формування професійної спрямованості особистості студентів вищих аграрних закладів освіти: Дис. ... канд. пед. наук: 10.00.04. – К., 2001. – 228 с.
5. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : учеб. для студентов высш. учеб. заведений / М. Т. Студеникин. – М. : Гуманитар. издат. Центр “Владос”, 2004. – 240 с. : ил. – (Учебник для вузов).
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с. – (Мастера психологии).
7. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. [и др.] : Питер, 2003. – 508 с. – (Мастера психологии).
8. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – Киев : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
9. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 253, [2] с.
10. Войтыла К. Основания этики / К. Войтыла ; [предисл. и примеч. Ю. А. Шрейдера ; пер. с пол. и послесл. Н. Л. Трауберг] // Вопр. философии. – 1991. – № 1. – С. 28–60.
11. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 512 с. : ил.
12. Турянская О. Ф. Теория и практика личностно-ориентированного обучения истории в школе : монография / О. Ф. Турянская ; М-во образования и науки Украины, Гос. учреждение “Луган. нац. ун-т им. Тараса Шевченко”. – Луганск : [Б. и.], 2008. – 496 с.
13. Турянская О. Ф. Воспитание у подростков ценностных ориентаций: (на материале истории) : дис. ... канд пед. наук : 13.00.01 / Турянская Ольга Федоровна. – Харьков, 1994. – 203 с.
14. Архангельский Л. М. Социально-этические проблемы теории личности / Л. М. Архангельский. – М. : Мысль, 1974. – 221 с.

15. Архангельский Л. М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности / Л. М. Архангельский. – М. : Знание, 1978. – 64 с.
16. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. / В. К. Вилюнас – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 142 с.
17. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 283, [2] с.
18. Лернер И. Я. Взаимосвязь обучения и воспитания в целостном учебно-воспитательном процессе / И. Я. Лернер // Новые исследования в педагогических науках : [сб. ст. / отв. ред. М. Н. Скаткин.]. – М., 1986. – № 2 (48). – С. 14–18.
19. Фридман Л. М. Психологическая наука – учителю / Л. М. Фридман, К. Н. Волков. – М. : Просвещение, 1985. – 224 с. – (Б-ка учителя по общим проблемам теории обучения и воспитания).
20. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
21. Никитин Е. П. Духовный мир : органичный космос или разбегающаяся вселенная? / Е. П. Никитин // Вопр. философии. – 1991. – № 8. – С. 3–12.

В статье на основе анализа научной литературы раскрываются сущность и структура категории „эмоционально-ценностные отношения личности”. Освещаются различные подходы к определению видов эмоционально-ценностных отношений, которые актуализируются и развиваются средствами обучения. Высказывается собственная позиция относительно актуализации и развития единой системы эмоционально-ценностных отношений личности в обучении как пути и условия духовного развития личности.

Ключевые слова: *духовное развитие, эмоционально-ценностное отношение, средства обучения.*

In the article on the basis of scientific literature analysis the nature and structure of the category "emotional and value relationship of the individual" is revealed. Different approaches to definition of emotional value relations are shown. The above-mentioned approaches are updated and developed by means of training aids. Author's point of view on updating and development of a unified system of emotional and personal value relations in education as a path of spiritual development and conditions of the individual is expressed.

Keywords: *spiritual development, emotional and value relation, training aids.*

Турянська О.Ф. – доктор педагогічних наук, в.о. професора кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна)

Матвієнко О. М. – аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Н. Є. Миропольська